

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETI HELYNEVEINEK NYELVJÁRÁS-TÖRTÉNETI TANULSÁGAI

SEBESTYÉN ZSOLT

1. A helynevek dialektológiai kutatásokban való hasznosíthatóságára többen és többször is felhívták a figyelmet (Benkő 1960; Hajdú 1991). Ennek nyomán az utóbbi időben egyre többen ismerik fel a jelentőségüket, és vizsgálják egy-egy terület nyelv-járását a helynevek segítségével (Bíró 2000; N. Császi 2003; Hegedűs 1989; Cs. Nagy 1997; Pesti 1989; Szabó 1985 stb.). A helynév mint a nép ajkán született, a közösség nyelvhasználatában élő nyelvjárási jelenség, lehetőséget ad a nyelvjárási jellemzőkre irányuló kutatásokra mind az élőnyelvi, mind a történeti anyag terén. A nevek által bemutatathatók a nyelvjárások hangtani és alaktani jellegzetességei, a helynevekben megjelenő szókincs pedig lehetőséget nyújt szó- és névföldrajzi vizsgálatokra.

A nyelvjáráskutatásban egyre gyakrabban használják fel a névgyűjteményeket, elsősorban a megyei gyűjtéseket. Kárpátalján ilyen eddig nem készült. A Beregszászi Állami Levéltárban őrzött kataszteri térképek és birtokösszeírások anyagaiból azonban sikerült egy, a teljes kárpátaljai magyar nyelvterületet lefedő történeti helynévanyagot összegyűjtenem (szemben pl. a nyelvatlász 4, illetve a Kárpátaljai Magyar Nyelvjárások Atlaszájának 36 kutatópontjával).

A névanyag jól lokalizálható, a lejegyzés ideje ismert: az 1850-es évekből származnak a croquis-k, a 60-as években készült a birtokrészleti jegyzőkönyvek és kataszteri térképek első rétege, majd az 1900-as évek elején a második. A két névanyag összehasonlítható, ami lehetővé tette, hogy kizárjam a szándékosan megváltoztatott, „köznyelviesített” névalakokat. Vizsgálataim során az 1860-as években készült birtokösszeírásokat és kataszteri térképeket tudtam leginkább hasznosítani.

Példáim ebből az anyagból származnak, segítségükkel megpróbálok néhány adalékkal szolgálni a kárpátaljai magyar nyelvjárások történetéhez, megrajzolva XIX. századi jellemzőiket. Természetesen teljes és alapos elemzést nem adhatok, mert nem összefüggő szövegeket vizsgálatok. A legjellemzőbb vonásokról azonban a helynevek is információval szolgálhatnak, hiszen a közösség nyelvének sajátosságait őrzik.

A mai Kárpátalja területe korábban hat vármegyéhez tartozott: Bereg, Maramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugoosa, Ung, bár ezek közül Szabolcsból csak három (*Eszeny, Szalóka, Tiszaágtelek*), Szatmárból pedig csak egy települést (*Nagypalád*) csatoltak hozzá. A nyelvhatár a XIX. században és ma is körülbelül az Ungvár–

Munkács–Huszt–Técső–Rahó vonalon húzódott, így az ezen a területen fekvő magyar és vegyes lakosságú települések névanyagát vizsgálom.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások általános jegyeiket tekintve az északkeleti nyelvjárási régióhoz tartoznak. Néhány hangtani sajátosság alapján azonban további alcsoportokat állíthatunk fel. Az ungvári egyetem docense, Horváth Katalin több tanulmányában foglalkozott e nyelvjárások osztályozásával (Horváth 1976, 1981), az általa elvégzett felosztást alapul véve a következő nyelvjárás csoportokat különíthetjük el:

- a. A Felső-Tisza-vidék nyelvjárása (az egykori Máramaros megye).
- b. A Nagyszőlősi járás és a Beregszászi járás nyelvjárása (az egykori Bereg megye déli része, illetve Ugocsa megye).
- c. Az Ungvári és a Munkácsi járás nyelvjárása (Bereg megye középső, Ung megye délkeleti része).

Hasonlóan osztályozza a kárpátaljai magyar nyelvjárás csoportokat Kiss Jenő is (Kiss 2001), azzal az eltéréssel, hogy nem három, hanem csak két önálló csoportot különböztet meg: ungi (Ungvári járás) és bereg–ugocsai (Munkács és Huszt közötti nyelvjárások, Beregszászi, Munkácsi és Nagyszőlősi járás területe). A Felső-Tisza-vidéki, máramarosi helyi nyelvjárásokat nem tekinti egységes csoportnak, s az itt található magyar települések sem egy tömbben, hanem nyelvszigetzerű szétszórtságban helyezkednek el.

A három fő nyelvjárás csoport mellett jellegzetes kárpátaljai nyelvjárászigetekről is beszélhetünk. Ide tartozik a mezősegi jellegű máramarosi *Visk*, az *í-ző* és zárt *ë-ző* nyelvjárású beregi *Beregújfalu* és ugocsai *Salánk*, a labiális utótagú záródó és nyitódó diftongusos beregi *Dercen* és *Badaló*, valamint a palócos *Nagydobrony* és *Beregrákos*.

2. A helynevek segítségét elsősorban a nyelvjárások hangtani sajátosságainak kutatásában vehetjük igénybe. A kárpátaljai magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszerének vizsgálatát az 1970-es évek közepén szintén Horváth Katalin végezte el (Horváth 1976). Az említett nyelvjárászigeteken kívül a kárpátaljai magyar nyelvjárások fonémaállománya megegyezik a köznyelvvel: 7 rövid és 7 hosszú magánhangzó található bennük. *Salánk* és *Beregújfalu* nyelvjárásában él a zárt *ë* hang, *Nagydobrony* és *Beregrákos* faluban pedig az illabiális *á* hang növeli a rövid fonémák számát.

A névanyag tanúsága szerint a XIX. században a rövid és hosszú magánhangzók megterheltsége között jelentős különbségek voltak, utóbbiaké ugyanis Kárpátaljaszerte alacsony. Különösen a felső nyelvállású magánhangzók esetében figyelhető meg a hosszú magánhangzók rövid ejtése.

A felső nyelvállású zárt hangok közül a köznyelvi hosszú *ú* nyelvjárási rövid *u* a legnagyobb hatású hangmegfelelés. A jelenség kiterjedt a terület egészére, a települések majd mindegyikén előfordul a helynevekben: *Vaktyuk tanya* (Badaló), *Tyukos*

domb (Balazsér), *Borju kosár* (Beregardó), *Urbéri kaszáló* (Beregdeda), *Farkas hügyó* (Beregsom), *Hosszu patak* (Felsőremete), *Alsó utnál*, (Gát), *Hosszu reketye* (Hetyen), *Malomut dűlő* (Macsolá), *Kis kut domb*, *Tyuktór* (Nagybereg), *Reéli uthossza* (Nagygút), *Nagy uton alól* (Rafajnaújfalu), *Tyukos* (Tiszacsoma), *Hoszu ér*, *Kut dobon* (Vári), *Zugó álja* (Visk), *Ur erdő* (Csongor), *Kut sor* (Fornos), *Ujerdő* (Mezőterebes), *Hosszu szér* (Feketepatak), *Urbéresek birtoka*, *Tur erdő* (Nagypalád), *Urbéri tagok* (Szőlősvégardó), *Urbéresek* (Tiszakeresztúr), *Kis Ráthi utnál*, *Dobóut* (Császlóc), *Kétut közt* (Sislóc), *Uj szeri* (Szalóka), *Hoszu nyíl* (Ungtarnóc) stb.

Ugyancsak erős jelenség a köznyelvi hosszú *í* nyelvjárású rövid *i* megfelelés: *Kishidkőrménye* (Badaló), *Nyires szeg* (Bótrágy), *Hidelve*, *Kigyósi csatorna* (Gát), *Vizhát dűlő* (Macsolá), *Vizhát* (Makkosjánosi), *Sipos tájék* (Nagybakos), *Farkasordító* (Nagybereg), *Hiderdeje* (Nagyborzsova), *Fornos nyires*, *Feketeviz patak* (Nagygút), *Első nyíl*, *Sas nyíl*, *Csonka nyíl* (Tiszacsoma), *Nyiri kaszáló* (Vári), *Vámhid utca*, *Vágóhid utca* (Huszt), *Nyires erdő*, *Hidligete* (Dercen), *Csik vész* (Szernye) stb.

A felső nyelvállású palatális labiális *ű* esetében ritkábban érvényesült az amúgy általános rövidítő hatás: *Sűrű rét* (Beregsom), *Szériüskert* (Makkosjánosi).

A magánhangzó rövidülése nemcsak a felső nyelvállású hangokat érinti, hanem előfordul a helynevekben a középső és alsó nyelvállású hangok körében is.

A köznyelvi hosszú *ő* hang rövid *ö* megfelelése mindössze két szóban (*szőlő*, *kőrís*) jellemző, bár a példák száma nem jelentős: *Szőlő hegy* (Beregdeda), *Pécsi szöllő* (Beregsom), *Alsó körösös*, *Felső Körösös*, *Nagykörösös utca*, *Kiskörösös utca* (Huszt).

Kárpátalján a középső nyelvállású hosszú magánhangzókat diftongusos alakban ejtik, ezek a kettőshangzók rendszerint záródó jellegűek. A diftongusokat írásban általában nem jelölik, néhány helynévben azonban az *ó* hang ilyen változatára is találunk példát: *Kousa* (Bátyú), *Varga oudal* (Mezőkaszony), *Lauka láz* (Nagybereg), *Holousko* (Szőlősgyula), *Halastou*, *Rousas heg*, *Nagy Galagou* (Ungvár).

A középső nyelvállású hangok közül a helynevekben a rövid *o* megterheltsége a legnagyobb. A rövidülés „tisztá” esetei a máramarosi Viskről származnak (*Zsigo rét*, *Szabo fűzes*, *Mogyoros*, *Bujdosó*), ahol román és ukrán hatásra ma is rövid magánhangzót ejtenek. Idegen nyelv hatását feltételezhetjük még az ugocsa falvakból származó nevekben, ahol egyes lakosságú településeken fordul elő ez a jelenség: *Fordulo*, *Hodos Patak* (Akli), *Felső Fordulo*, *Hajto mocsár* (Csepe), *Mogyoros* (Fancsika), *Mogyoros* (Szőlősegres), *Diszno fűzes* (Tiszahetény), *Első Fordulo* (Tiszakeresztúr), *Ocska falu* (Tiszasásvár), *Lodéllő*, *Pallos* (Tiszaújlak) stb.

Nem indokolja viszont nyelvjárású sajátosság a rövid *o* gyakori előfordulását beregi helynevekben, illetve a nyelvterület más részein: *Akasztofasor* (Beregardó), *Kampo* (Beregdeda), *Mogyoros* (Bulcsu), *Bako egre* (Csonkapapi), *Csonkás kaszáló*, *Somi fordulo* (Hetyen), *Nagy To* (Kisbégány), *Országutro járo*, *Kunyogo* (Makkos-

jánosi), *Csécsi járó* (Vári), *Tengeristo* (Dercen), *Mogyoros domb* (Fornos), *Csilagrigo*, *Dio mocsár* (Izsnýéte), *Csoka laz* (Ungtarnóc) stb.

Ugyancsak nagyszámú példában fordul elő a köznyelvi *á* hang helyén rövid *a*. A nevek hitelességét látszana alátámasztani, hogy más, ugyanezen településekről származó nevekben szerepelnek hosszú magánhangzók: *Barabas* (Beregárdó), *Vadasz szög*, *Nagy szög tajék* (Beregsom), *Bodzas*, *Tölgyfas* (Csonkapapi), *Balint szeg* (Gát), *Csaki* (Makkosjánosi), *Zador útca* (Vári), *Nagy Ag Folyam*, *Kapolna mező*, *Szilvas* (Huszt), *Répas laz* (Visk), *Komlós laz* (Beregrákos), *Hatari oldal*, *Pál szállasa* (Dercen), *Lato domb*, *Mocsar* (Akli), *Banfoki* (Batár), *Szaszfalui hegy*, *Batar víz* (Szőlősgyula), *Potykas* (Tiszasásvár), *Kaposztás* (Botfalva) stb., ezeket az adatokat azonban hangtanilag nem tekinthetjük hitelesnek. Bár 1832-ben megjelent az első akadémiai helyesírás, mely szabályozza a magánhangzók időtartamának a jelölését, az eltelt három évtized alatt, az adatok tanúsága szerint ez még nem fejtette ki általánosan a hatását. Az ingadozó, felemás példákból a helyesírás bizonytalanságára következtethetünk, melyet alátámasztanak a vidékről közölt XIX. századi levelek összefüggő szövegei is (Révay 2003).

De nem zárhatunk ki még egy fontos tényezőt sem. Az adatközlő minden esetben helyi személy volt, a feljegyző, térképész ellenben más vidékről származott és valószínűleg más anyanyelvet beszélt. Az iratokban talált személynevek szerint elsősorban német és cseh térképészek dolgoztak a területen, s mivel a német nyelvben nem jelölnek hosszú magánhangzokat, ez megmagyarázza a rövid alakok előfordulását.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások egyik fő jellemzője az erőteljes *e*-zés, s ezt a helynevek is alátámasztják. Az *e* megterheltségét növeli a köznyelvi hosszú *é* rövidülése bizonyos szavakban: *Merczehát*, *Merce pátak* (Beregújfalú), *Bako egre*, *Mihály egre* (Csonkapapi), *Fenek* (Kisbégány), *Egett Domb* (Makkosjánosi), *Eger* (Mezőgecse), *Kis Tecső völgy*, *Nagy Tecső völgy előtt* (Visk), *Vágásfenek* (Szernye), *Eger*, *Nagy Fekete Eger* (Akli), *Eger* (Nevetlenfalú), *Szegfenek*, *Széleseger*, *Dénesege* (Kisgejőc) stb. Azt figyeltem meg, hogy ez a hangmegfelelés a beregi és ugocsai részen gyakori, melyek a kétféle *é* hang ejtésének központjai. Feltételezhetjük, hogy a nevek lejegyzője az *éger*, *égett* szavak nyitódó diftongusai helyett jegyzett fel rövid magánhangzót, míg pl. a *fenék* szóban ez a hangváltozás törvényszerűen jelentkezik.

Az általános rövidülés mellett megfigyelhető a magánhangzók nyúlása is a helynevekben. A felső nyelvállású magánhangzókra nem jellemző, csak szórványosan fordul elő *r* és *l* hang előtt: *Szőr füves* (Beregsom), *Kerület* (Bulcsu), *Búdőspatakhát* (Nagyborzsova), *Fakóbúkk* (Nagyszőlős), *Tekerület*, *Jásvány tekerület* (Nagygejőc), *Tó szűgoly* (Balazsér), *Szipaszúrdok*, *Zador útca* (Vári), *Gyulai erdő* (Szőlősgyula), *Alsó forduló* (Tiszaszirna), *Pap szűgja* (Técső) stb.

A középső nyelvállású hangok között már gyakrabban találkozhatunk a nyúlás eseteivel, ugyanis itt jobban érvényesül az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása. A köznyelvi rövid *o*

nyúlása szabályszerűen az *-ol* hangkapcsolatban jelentkeznek: *Bót szeg* (Barkaszó), *Ótovany alya* (Tiszapéterfalva). Ugyanez játszódik le az *oldal*-típusú nevekben is, ahol a nyúlást írásban nem kíséri az *-l* kiesése: *Nád oldal*, *Jászno oldal*, *Úr patak oldal*, *Kis rét oldal* (Beregsom), *Tó oldal* (Gát), *Mólnár oldal* (Kígyós), *Szádok oldal* (Mezőkaszony), *Tisza oldal* (Tiszapéterfalva). Az *r* nyújtó hatása figyelhető meg zárt szótagban a *Dórf* (Balazsér), *Kormányok* (Nagyút), *Beregsóra*, *Feketesór* (Vári), *Bórs kert* (Akli) stb. nevekben.

Az *o*-hoz hasonlóan az *ö* hang szintén megnyúlt az egész nyelvterületen az *-öl* hangkapcsolatban: *Buda vőgy laz*, *Tócska vőgy* (Nagybereg). Általában azonban itt is megőrződik az *-l* a magánhangzó nyúlása ellenére is: *Hofreu földek* (Alsóremete), *Tölggyfas* (Csonkapapi), *Szeg földek* (Gát), *Varga föld* (Makkosjánosi), *Farkas völgy*, *Deber völgy*, *Sovány völgy* (Mezőkaszony), *Buda völgy* (Nagybereg), *Kender föld* (Nagymuzsaly), *Kis Tecső völgy*, *Nagy Tecső völgy*, *Köles mező* (Visk), *Rét földek* (Gödényháza), *Fenföld*, *Sásvári föld* (Tiszasásvár), *Hoszu földek soraja* (Nagydobrony), *Fejérföld* (Kisgejóc), *Kender földek*, *Kerti földek* (Ördarma), *Fekete földek* (Szalóka) stb.

Gyakori az *ö* nyúlása a *köz* és *szög* szavakban, de kötőhangzóként és többesjeli helyzetben is előfordult: *Kővicses* (Badaló), *Kőszlegelő bóttag* (Balazsér), *Görbe* (Beregéda), *Ördögös* (Beregsom), *Pulyszka szög* (Mezőkaszony), *Körtvejes domb* (Nagybereg), *Laczó Kőr* (Rafajnaújfalú), *Közőserdők*, *Szmerdok Köz* (Sárosoroszi), *Orges Kőzi*, *Kőr* (Zápszony), *Két rákos kőzt* (Visk), *Sebesergekőzi* (Beregrákos), *Órvin* (Csongor), *Két út köze* (Dercen), *Tó kőzt* (Izsnyéte), *Gőröngy* (Akli), *Ördögös* (Forgolány), *Batár kőzi*, *Görbe Láz* (Gödényháza), *Kis Hőmlőcz* (Szőlősgyula), *Kürtös*, *Pőrőstelek* (Tiszakeresztúr), *Lapos Köz*, *Kőszőrű patak* (Técső), *Szögek* (Kisdobrony), *Aták köz*, *Vörös gorond*, *Pázá szög* (Nagydobrony), *Olasz szög* (Tiszaágtelek), *Körtvélyes allya* (Unghosszúmező) stb.

Jellemző vonása a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak, hogy a magánhangzók labiális–illabiális viszonyait tekintve illabializálóak. Erősíti a nyelvjárások erős *e*-zését, hogy a köznyelvi *ö ~ e* alakpárok közül a nyelvjárásokban az *e*-s változatokat használják. Példáimban azonban nemcsak ilyen esetekben, hanem egyéb közszavakban és tulajdonnevekben is előfordul ez a jellegzetesség, főként beregi és ungi helységekben: *Bükkés* (Csetfalva), *Kerektevis* (Csonkapapi), *Vörös kocsmá* (Dercen), *Kertvélyes* (Gát), *Delle* (Halábor), *Ködöbecz* (Hetyen), *Setét völgy* (Huszt), *Tőres* (Visk), *Gőregység* (Izsnyéte), *Két híd kez*, *Csúres kert* (Csongor), *Herbicske* (Izsnyéte), *Ördögös*, *Csergős* (Tekeháza), *Átalesvény*, *Feven* (Kincseshomok), *Bekényi háza* (Ördarma), *Vörös gorond* (Nagydobrony), *Konczházi útkéz* (Sislóc), *Innense* (Visk), *Borno Dülle* (Salánk).

Kárpátalja teljes magyarlakta részén előfordult a köznyelvi *ü* – nyelvjárási *i* hangmegfelelés a *bükk~bikk*, *fül~fil* szavakban: *Bakfiles* (Beregszász), *Nagy Bikkes* (Csonkapapi), *Bikkaszeg*, *Nagy bikkes* (Gát), *Éjszak bikk*, *Bikk oldal*, *Bikfű* (Mező-

kaszony), *Bikkerdő*, *Bikkutfél* (Nagybereg), *Bikes láz* (Rafajnaújfalu), *Bikk* (Sárosoroszi), *Bikkés* (Mezőterebes). Az ugocsai részen azonban még egy lexémára kiterjedt ez a jelenség, mégpedig a *fűz~fíz* köznévre: *Szőkefizes*, *Cservák fizes* (Tekeháza), *Cseresnyo fizes*, *Sovány fizes*, *Szacska fizes*, *Roztoka fizes* (Tiszaszászfalu) stb.

Az illabiális *á*-zás a palóc nyelvjárások sajátossága, Kárpátalján azonban két faluban, Nagydobronyban és Beregrákoson szintén megfigyelhető ez a jelenség. A névanyag Nagydobronyban őrzi jobban ezt: *Szomogá*, *Tárká bikfá*, *Szány irtás*, *Pusztá*, *Kis gárb*, *Pusztá rekesz*, *Tárczá gorond*, *Mácsoncá patak*, *Latorczá határfolyam* stb. Beregrákos helynevei közül mindössze egy név őrzi illabiális *á* hangot: *Hidacska*.

A nyílt *a*-zás nem jellemző vonása a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak, bár Horger szerint egyes gyakoribb használatú szavakban az északkeleti területre is eljutott (Horger 1934: 91). Ezt példáim is igazolják. Ma leginkább, nem véletlenül a mezőségi jellegű, máramarosi Visk nyelvjárásában figyelhető meg. A helynevek között köznyelvi *o* helyén *a* hangot tartalmazók kis számban, de a beregi és ungi településeken is előfordulnak. Jellemzően két szó, a *horog* és *mogyoró* szavak *-s* képzős változataiban: *Horgas* (Badaló), *Hargos sor* (Beregsom), *Alsó Hallos*, *Felső Hallos* (Csetfalva), *Hargas*, *Fajdas* (Kisbégány), *Horgas* (Jánosi), *Barsó szeg*, *Barsó szeg eleje*, *Kaponya* (Mezőkaszony), *Arak tó*, *Látamás*, *Magyaró vőgy*, *Langodár* (Nagybereg), *Szádakos* (Sárosoroszi), *Kaponya* (Zápszony), *Šavanoš* (Nagyszőlős), *Kandás szer* (Császlóc), *Szamoga* (Kincseshomok), *Kis Magyaros* (Korláthelme), *Gyakar* (Nagygejőc) stb.

Az ellenkező irányú, köznyelvi nyílt *a* hang helyén félig zárt *o* hang ejtésével a helynevek nagy részében az egész nyelvterületen találkozunk. Mind hangsúlytalan, mind hangsúlyos helyzetben előfordul, de szabályszerűen csak az *-s* képző és a *-k* többesjel előtt jelentkeznek: *Lázok* (Alsóremete), *Nádos* (Bulcsu), *Kis nyáros*, *Hozok* (Mezőhomok), *Fekete nyáros* (Tiszacsoma), *Éles nyáros*, *Kerek Sásos* (Zápszony), *Saros potok*, *Lazok*, *Alsó Hotár* (Huszt), *Lágyos Láz*, *Soján mező*, *Hongyas* (Visk), *Szombotföld* (Csongor), *Paptova* (Szernye), *Lágyos* (Feketepatak), *Tatár nyáros* (Gödényháza), *Magosligeti* (Nagypalád), *Nyáros éger*, *Győrpotok* (Salánk), *Lázos*, *Száni nyáros*, *Nyilos* (Tekeháza), *Vados* (Tiszabökény), *Nádos* (Tiszasásvár), *Tatár nyáros* (Tiszaszászfalu), *Éhenhol* (Császlóc), *Nagynyilok* (Sislóc) stb.

A köznyelvi *é* helyett nyelvjárási *í* használata szintén előfordul a helynevekben, bár számuk nem jelentős. Ennek oka valószínűleg az *í*-zés írásban való stigmatizáltsága. Az ungi részen napjainkban is erős az *í*-zés, a példák ezért főként erről a vidékről származnak: *Libuszos* (Vári), *Járo bircz* (Dercen), *Órvin* (Csongor), *Nagy Mihesovo* (Salánk), *Mijes Hát* (Técső), *Idesdomb*, *Vajdamihi*, *Csonkaírek* (Kisgejőc), *Igisretia* (Kisdobrony), *Iged gorond*, *Gádyus iri* (Nagydobrony), *Mibereg* (Nagygejőc) stb.

Nem jellemző a köznyelvi *ó* helyén hosszú *ú* ejtése. Kárpátalján, akárcsak a magyar nyelvterület egészén, a *ló* szóban fordul elő: *Lúkert* (Sárosoroszi).

Ugyancsak ritka a köznyelvi *ő* – nyelvjárási *ű* megfelelés, csak a *v*-s tövű szavakban jelentkezik: *Bikfű* (Mezőkaszony), *Dolinatű* (Csongor), *Kerepecz tű* (Szernye).

3. A magánhangzók mellett érdemes figyelmet fordítani az egyes mássalhangzók viselkedésére is. A források sajátossága, hogy néhány estében jelölik a mássalhangzók zöngesség szerinti részleges hasonulását. Zöngésedéssel mindössze egyetlen helynévben találkoztam: *Mosztog hát* (Asztély). Az ezzel ellentétes zöngétlenedésre viszont már több példa akad, a nyelvterület minden részéről: *Lász* (Balazsér), *Ásztató*, *Kenderasztató* (Beregsom), *Nagy visz* (Kisbégány), *Hidek patak* (Nagybakos), *Fűszes elve* (Nagymuzsaly), *Lászpáló* (Sárosoroszi), *Perelász*, *Hákcsó* (Kajdanó), *Láncsás* (Forgolány), *Másáló* (Tiszaújlak), *Tisza visz* (Técső), *Lász* (Nagydobrony).

A nyúlás is hasonló elterjedtséget mutat, de csak egy-két szóban érvényesül (*szőlő*, *dűllő*): *Szöllő hegy* (Bene), *Közép dűllő* (Beregardó), *Szöllő hegy* (Beregdeda), *Pécsi szőlő*, *Szöllő hegy* (Beregsom), *Rét allya dűllő* (Bótrágy), *Szillas* (Csonkapapi), *Beregsomi utra dűllő* (Kisharangláb), *Keczczes* (Nagybakos), *Szél dűllő* (Nagygejőc), *Szöllőhegy* (Visk), *Tégla vettő* (Szőlősvégardó), *Tull a Tisza* (Tekeháza), *Tégla vettő* (Tiszafarkasfalva).

A teljes hasonulás ritka, csak két szót érint (*parlag*, *tarló*): *Pallagos* (Bereg-szász), *Szálláspallag* (Gát), *Osztalló* (Hetyen), *Pallagvölgy* (Nagybereg), *Farkas pallag* (Nagymuzsaly).

A mássalhangzó-változások közül előfordul még a kiesés, amit a magánhangzó nyúlása is kísérhet: *Ereszvény* (Bulcsu), *Körtélyes* (Feketeadó), *Monarrét* (Kisgejőc), *Buda vőgy laz*, *Tócska vőgy* (Nagybereg), *Bót szeg* (Barkaszó), *Ótovany alya* (Tiszapéterfalva) és a depalatalizáció is: *Leánfertő* (Kisbégány), *Irotván* (Nagybereg), *Őrvin* (Csongor), *Csakan szeg* (Szernye), *Heteni uton felül* (Feketeadó), *Sován sor* (Tiszahetény), *Feven* (Kincseshomok).

A kárpátaljai magyar nyelvjárásokat erős *j*-zés jellemzi, névanyagomban azonban csak egy példát találtam erre a jelenségre a *mál* földrajzi köznévből, mely népetimológiával is magyarázható: *Veresmáj* (Mezőkaszony).

4. A hangtani sajátosságok mellett a helynevek, bár korlátozott mértékben, de egyes morfémák vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak. Ezek közül kettőt emelnék ki, mindkettő a birtoklást kifejező helynevekben játszik szerepet.

Az *-é* birtokjeles helynevek a magyar nyelvterület északkeleti részén elterjedtek. A névanyagban meglepően alacsony a birtokjeles nevek száma, mindössze 7 beregi példám van rá: *Vaktyuké*, *Sárié* (Badaló), *Sárié* (Halábor), *Papé sorja*, *Ducsé nyíl* (Tiszacsoma), *Móré* (Vári), *Uré szeri* (Dercen). A nevek csekély számú előfordulása a névtípus létrejöttének korai szakaszára utalhat.

A birtokos személyjelek közül az E/3. személyűek Kárpátalján kétféle formában realizálódnak: az *-a*, *-ja* alakok mindkét változatban közösek, a palatális alakok

azonban az egyes nyelvjárásokban eltérőek. A köznyelvi *-e*, *-je* változat leginkább a beregi részen volt használatban: *Dankó völgye* (Alsóremete), *Kishidkörünyéke* (Badaló), *Ökör hó nyesese*, *Búza Berke* (Beregsom), *Milkó út mente* (Dercen), *Andrásföldgye* (Kajdanó), *Rekesz mege*, *Kis tó mege* (Szernye), *Tóth egre*, *Kos Mihály földje* (Csongor), *Mihály egre* (Csonkapapi), *Kata ere* (Gát), *Barsó szeg eleje*, *Mátyusné berke* (Mezőkaszony), *Buda völgye* (Nagybereg), *Hiderdeje*, *Fűzeselve* (Nagyborzsova), *Harka bérke* (Nagygút), *Szántó egre* (Nagymuzsaly), *Város erdeje*, *Papcsereje*, *Ádam berke* (Vári) stb.

A zártabb *-i*, *-ji* változat az ungi, ugocsai és máramarosi falvakban fordul elő gyakrabban. Máramarosban: *Nagy Ag közi* (Huszt); Ugocsában: *Banfoki* (Batár), *Láp közi* (Feketepatak), *Két patak közi*, *Batár közi* (Gödényháza), *Határ végyi* (Tekeháza); Ungban: *Tó közi*, *Szántó közi*, *Patak közi* (Eszeny), *Vajdamihi*, *Papszeri*, *Dobó út menti*, *Dénes egri* (Kisgejőc), *Uj szeri* (Szalóka), *Remecz közi* (Tiszaágtelek), *Beresztaközi* (Ungtarnóc).

5. Érdekes eredményeket hozott a helyneveket alkotó földrajzi köznevek szó-földrajzi vizsgálata. A Kárpátalján használatos földrajzi köznevek közül a *gorond*, *láz*, *szeg~szög*, valamint a *vápa* szavakat vizsgáltam. A szláv eredetű, 'rendszerint fennsíkon lévő erdei tisztás, irtvány' (ÚMTSz. III: 746–7) jelentésű *láz* köznév vizsgálata során kiderült, hogy az nemcsak a kárpátaljai ukrán ~ ruszin nyelvjárásokban kedvelt, szinte kivétel nélkül minden magyarlakta település névanyagában találok vele: *Úr láza* (Barkaszó), *Görbe Láz* (Gödényháza), *Farkas láz* (Kisgejőc), *Mészárosláz* (Munkács), *Andor Láza* (Técső), *Kerőlláz* (Ungvár), *Ország Láz* (Visk) stb.

A szintén szláv, 'mélyen fekvő területből, mocsárból, árvízből kiemelkedő dombos hely, földhát' (ÚMTSz. II: 668) jelentésű *gorond* köznév ellenben csak egy jól behatárolható területen fordul elő nemcsak helynévként, hanem településnévként is. A Bereg megye középső részén fekvő egykori Szernye-mocsár környéki falvakban szerepel a nevek alaptagjaként: *Disznógorond* (Bátyú), *Baksa gorond* (Beregsom), *Magas gorond* (Bótrágy), *Nagy gorond* (Dercen), *Csikós gorond* (Gát), *Malomgorond* (Kisdobrony), *Nagy gorond* (Mezőterebes), *Örvény gorond* (Nagybakos), *Tárczá gorond* (Nagydobrony), *Liget gorond* (Zápszony) stb.

Mivel a kárpátaljai nyelvjárások egyik fő jellegzetessége az erős *e*-zés, a *szeg~szög* (*szeglet~szöglet*) köznév alakváltozatai közül az illabiális alak nagyobb területi elterjedtségét lehetett várni. A névanyag vizsgálata során éles határvonal rajzolódtott ki a két változat használatára között. A *szeg~szeglet* alak a beregi és ugocsai településeken használatos: *Égerszeg* (Asztély), *Reketyeszeg* (Badaló), *Bót szeg* (Barkaszó), *Ludszeg*, *Derekaszeg* (Beregszász), *Keselyszeg* (Dercen), *Nagyszeg* (Feketepatak), *Szállás szeg* (Mezőkaszony), *Liget szeg*, *Veremszeg* (Sárosoroszi), *Varszeg* (Tiszabökény), *Batárszeg* (Tiszafarkasfalva), *Mikószeg*, *Lencsés szeg* (Tiszapéterfalva) stb.; a labiális *szög~szöglet* pedig az ungi falvakban elterjedt: *Sislóczi szög* (Botfalva),

Malom szög, Kender szög, Szernye szög, Ördöngös szög (Eszeny), *Szögek* (Kisdobrony), *Cziripó szög, Szögfenek* (Kisgejőc), *Nyíri szög, Lucska szög* (Nagydobrony), *Gyulaszög* (Nagygejőc), *Holló szög, Ólas szög* (Tiszaágtelek) stb.

A 'teknőszerű talajmélyedés' jelentésű *vápa* köznévi használata Kárpátalján erősen korlátozott. Példáim az egykori Ugocsa és Máramaros megye településeiről származnak. Mivel a *vápa* földrajzi köznévi leginkább Erdélyben használatos, így nem meglepő, hogy a román nyelvterülettel érintkező településeken találkozunk vele: *Vápa, Szarkás vápa, Vapa hát* (Forgolány), *Vápa* (Huszt), *Körül vápa* (Szőlősegres), *Krásná vápa, Sarokvápa* (Szőlősvégardó), *Vilángó vápa, Sziget sáro vápa* (Tiszapéterfalva), *Hideg forras vápa* (Visk), *Fűzes vápa, Vilango vápa* (Fancsika) stb.

6. Összegezve az elhangzottakat, elmondhatjuk, hogy a helynevek segítségével nemcsak egy település, hanem egy nagyobb terület nyelvjárásainak jellegzetességeit is leírhatjuk. Különösen fontos ez a vizsgálat a határon túli régiók nyelvjárásainak esetében. Bár a kárpátaljai magyar nyelvjárások igen közel állnak a köznyelvhez, vannak olyan nyelvjárásai sajátosságai, amelyeket a helynevek segítségével sikerült feltárni, s általuk kiegészíthetjük eddigi ismereteinket. A vizsgálatok során azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a kontaktushatások meglétét és a helyesírási sajátosságokat sem, mert enélkül a helyi nyelvjárásokat nem ismerő kutatót téves következtetések levonására indíthatják a helyesírási hibás adatok.

HIVATKOZÁSOK

- Benkő Loránd 1960: Nyelvjárástörténet a névtudományban, in Mikešy Sándor szerk.: *Névtudományi vizsgálatok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 132–5.
- Bíró Ferenc 2000: Nyelvjárásai sajátosságok Körösladány helyneveiben, *Magyar Nyelvjárások* **38**, 51–60.
- N. Császi Ildikó 2003: Nyelvjárásai sajátosságok Zoboralja helynevei alapján, in Keszler Borbála – Hajdú Mihály szerk.: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*, Budapest, 519–23.
- Hajdú Mihály 1991: A magyar névtudomány a nyelvjárás-történeti kutatás szolgálatában, in Kiss Jenő – Szűts László szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 250–4.
- Hajdú Mihály 2002: Tulajdonnév és dialektológia, in Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós szerk.: *IV. Dialektológiai szimpózium (A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V)*, Szombathely, 104–20.

- Hegedűs Attila 1989: *Helynevek a helyesírás-történet és a nyelvjárástörténet szolgálatában* = *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* **183**, 96–9.
- Horger Antal 1934: *Magyar nyelvjárások*, Budapest.
- Horváth Katalin 1976: *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*, Uzshorod, Egyetemi jegyzet.
- Imre Samu 1971: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris.
- Lizanec, Petro – Horváth Katalin 1981: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól, *Magyar Nyelvjárások* **24**, 3–18.
- Lizanec, Petro 1992–1996: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I–II*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- B. Lőrinczy Éva szerk. 1988–1992: *Új magyar tájszótár II–III*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cs. Nagy Lajos 1997: *A Királyhelmece és környéke helynevei mint nyelvjárási forrás* = *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* **209**, 397–401.
- Pesti János 1989: *Szóföldrajzi szempontok a történeti és a mai magyar földrajzi nevek vizsgálatában* = *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* **189**, 156–9.
- Révay Valéria szerk. 2003: *XVII–XIX. századi levelek Északkelet-Magyarországról*, Nyíregyháza.
- Szabó Géza 1985: *Földrajzi nevek és nyelvjáráskutatás* = *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* **170**, 75–82.
- Tóth Valéria 1998: Ómagyar helyneveink és a névföldrajz, *Magyar Nyelvjárások* **35**, 119–32.